

Приказ

Мали лексикони српске културе

Мали лексикони српске културе. Етнологија и антропологија. Ур. едиције Владимир Рогановић, ур. тома Љиљана Гавриловић. Београд: ЈП Службени гласник и Етнографски институт САНУ, 2017, 455 стр.

У години обележавања седамдесетогодишњице Етнографског института САНУ из штампе је изашла монографија *Етнологија и антропологија* као прва у едицији *Мали лексикони српске културе*, у издању ове куће и Службеног гласника. Реч је о пионирском подухвату у области етнологије и антропологије у Србији, чији је значај посебан имајући у виду малобројност лексикона и енциклопедијских издања везаних за српску културу. Ауторски и уређивачки тим се прихватио захтевног посла – да у издању умереног обима, и у форми која је примерена и стручној и широј публици, синтетички представи историјски развој етнологије и антропологије, и укаже на нове приступе који се развијају у овим наукама и њима блиским дисциплинама. Овај лексикографски пројекат резултат је настојања да се из перспективе савремених научних тенденција најширој јавности представи све оно што је „у обиљу важног најважније“. Чланови научног тима Етнографског института САНУ, чији су ауторски текстови окупљени у овом издању, настојали су да обухвате појмове „материјалне и духовне, и оне сасвим архаичне и универзалне, и оне специфично националне, али и оне савремене и интернационалне културе“.

Број одабраних појмова одговара броју година рада ове научно-истраживачке институције, под чијим окриљем се обављају систематска етнолошко-антрополошка проучавања становништва Србије и културе српског народа у земљи и расејању. У првој књизи едиције *Мали лексикони српске културе* представљено је, дакле, седамдесет кључних појмова *културе* при чему се, како је у предговору наглашено, овај појам „о чијем прецизном значењском одређењу, три века пошто је настао, истраживачи разних усмерења и одређења и даље живо дебитују“, овде

схвата у најширем смислу као „творевина изнад свих нужности и изнад свих корисности“. Едиција има за циљ да региструје, афирмише и (ре)дефинише оне вредности које чине носеће тачке српског културног идентитета и стандарда, са нормативном функцијом у терминолошкој и методолошкој научној и општедруштвеној употреби.

Имајући у виду дугу традицију истраживања и акумулирано знање о култури, ауторски и уређивачки тим нашао се најпре пред задатком да успостави критеријуме одабира кључних одредница. Опредељујући се да у форми лексикона из непрегледне количине расположивих искустава представе оно знање које је у фокусу интересовања научног, стручног и ширег круга корисника, аутори су се, према речима проф. др Љиљане Гавриловић, уреднице тома, у избору руководили, између осталог, и критеријумима репрезентативности и занимљивости. Др Владимир Рогановић, уредник едиције, у предговору наглашава да је публикација намењена најширем кругу читалаца, „научницима, као полазни корак и помоћно средство приликом истраживања, студентима и ученицима као синтеза и употребљив уџбеник, а заинтересованом читаоцу као узбудљива пречица ка обиљу културних феномена“.

Окупљени текстови садрже драгоцене податке о традиционалној и савременој, сеоској и градској, елитној и популарној, те већинској и мањинској културној стварности. Одабране одреднице могу се сврстати у седам кључних области: културно наслеђе и историјска антропологија; антропологија религије; антропологија мита, легенди, обреда и обичаја; антропологија уметности (народно и ауторско стваралаштво); антропологија савремене и популарне културе; етницитет, миграције и мањинске групе; антропологија свакодневног живота; дигитална и примењена антропологија. Највећи је број општих појмова који су важни за разумевање прошлости и садашњости етнологије и антропологије као наука, српске заједнице и културе у целини. Нису запостављени ни други релевантни појмови, тако да издање оставља утисак целовитости. Обухваћени су и текстови о најзначајнијим етнолошким и антрополошким установама у Србији, часописима и другим штампаним издањима, најважнијим догађајима из прошлости, нематеријалном културном наслеђу, предметима материјалне културе, битним етнографским елементима, као и о детаљима из свакодневице. „Не само ради сазнања, већ и као израз поштовања према њиховом раду“, нису изостављени ни биографски подаци о истакнутим српским етнологима и антрополозима.

Необично детаљни, фактографски прецизни и прегледни текстови, који некада надилазе ниво лексикографске одреднице, доносе општа знања, али истичу и специфичности њиховог разумевања у српској култури и историјат рецепције у српској етнологији и антропологији.

Неке од одредница представљају и јединствене хронологије, релевантне за стицање увида у развој појединих појава и пракси, концизно повезујући почетне и савремене контексте. Информације и сазнања до-нети су у квалитетом уједначеним текстовима, са одступањима у обиму појединих одредница услед различитости природе проблема којим се баве.

Велики изазов за ауторе представљао је задатак да појмове представе лексикографски сажето, методолошки и композиционо доследно, имајући у виду да свака од одредница може бити предмет засебних студија. Неретко је требало балансирати између различитих, некад и опречних гледишта у тумачењу појединих појмова, а истовремено нагласити и њихово специфично значење у српском културном контексту. Један од начина постизања економичности огледа се у прилагању пододредница и допунских информација, графички одвојених од основног текста. Сваку од одредница прати попис релевантне литературе, који представља „својеврсни путоказ заинтересованом кориснику“, пружајући најширем кругу читалаца могућност даљег и дубљег истраживања и сагледавања конкретног проблема. Ауторски и уређивачки тим одлучио се да појмове представи по азбучном реду, што овом издању обезбеђује прегледност и лакоћу читања и праћења.

Ова, у техничком погледу атрактивна, публикација илустрована је бројним цртежима и фотографијама чији су аутори др Петрија Јовичић, Драган Боснић, др Небојша Гаџић, Тијана Јевтић, Олга Бенсон и Александар Дероко. Јединствени и специфични илустративни материјали пронађени су и у збиркама и документацији Етнографског института САНУ, Етнографског музеја у Београду и Музеја историје Југославије.

Намењеност *Етнологије и антропологије* тржишту које образује не само стручна, већ и литература усмерена ка најширем кругу читалаца, учинила је да корпус текстова који су плод теоријских и аналитичких промишљања и проблематизација културе у најширем смислу, буде представљен као кохерентна целина. Систематизоване, синтетички представљене информације пружају поуздан приступ општем (са)знању, омогућавајући laku оријентацију унутар специфичног контекста, што ову публикацију чини референтном тачком за сва будућа издања едиције *Мали лексикони српске културе*.

др Бојана Богдановић
Етнографски институт САНУ
Е-пошта: bojana.bogdanovic@ei.sanu.ac.rs

Примљено: 1. 2. 2018.
Прихваћено: 3. 3. 2018.

Приказ

Биље у традиционалним културама Словена

Гора божурова. Биљни свет у традиционалној култури Словена / Гора пионова. Растения в традиционной культуре Славян / Peony Mountain. Plants and Herbs in the Traditional Slavic Culture. Ур. Зоја Карановић. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Удружење фолклориста Србије, 2017, 297 стр.

Зборник *Гора божурова. Биљни свет у традиционалној култури Словена* четврти је у низу публикација окренутих овој теми које као уредник потписује Зоја Карановић, а појавио се, као и претходни (*Гора љиљанова. Биљни свет у традиционалној култури Срба*, 2016), у издању Удружења фолклориста Србије и Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ из Београда. Уредница је окупила сараднике из различитих научних центара из Србије, Босне и Херцеговине (Републике Српске), Белорусије, Канаде, Русије, САД, Украјине, чије студије откривају разнолике аспекте поимања, симболике и употребе биља у словенским културама. *Гору божурову* чини 19 студија фолклориста, историчара културе, антрополога, лингвиста, уз два прилога који доносе грађу релевантну за истраживања усмерена ка етноботаници у најширем смислу. Премда зборник није формално подељен у целине, начин њиховог низања открива промишљен уреднички концепт: кренувши од истраживања мотива у различитим жанровима фолклора, преко антрополошких и културноисторијски усмерених разматрања, анализе рецентне теренске грађе, долази се до функције биља у делима уметничке књижевности, при чему се ни овде веза са фолклором и традицијском културом не губи из вида.

Зборник отвара студија Снежане Самарџије, којој су вишегодишња проучавања различитих аспеката готово свих фолклорних жанрова омогућила да се са лакоћом креће кроз изузетно обимну грађу уведена у аналитички спектар („The most beautiful flower. The symbolism of wheat in Serbian oral poetry and prose“, 9–24). Захтеван и сложен синтетички захват открио је транспозицију елемената обредно-обичајних пракси у фолклорни текст, указао на сличности и нијансиране разлике у се-

мантици и функцији мотива жита у усменим жанровима. Указујући на амбивалентну представу о житу у систему традицијске културе, ауторка је пажњу посветила и анализи укрштања дубоких слојева традиције са христијанизованим елементима. Тумачењем мотива *жетве златном руком и сребрним српом* показано је да је жито примарно везано за женски принцип, начело рађања и обнављања, представу о берићету и плодности, да се њиме уводи хармонија између соларног и лунарног принципа, култивисане и нетакнуте природе. Лирски мотив препирања цветова о томе који је најлепши тумачи се кроз успостављање паралела са мотивима бајке, а у истим се жанровским оквирима посматра и функција жита уопште, те се указује на његову везу са иницијацијом јунака, мотивом партеногенезе и сл. У контексту легендарних прича и (етиолошких) предања жито је везано за представу о златном добу и мотив стварања света. Разматрање мотива у приповеци, шаљивој причи и причи о животињама открива процесе десакрализације и пародирања, што одговара обрнутој слици света, карактеристичној за народну смеховну културу. Поткрепљујући налазе бираним примерима, ауторка не остаје индиферентна према лепоти песничког језика, наглашавајући везу поетских слика и дубљих слојева културе.

Полазећи од премисе о нехомогености простора у слици света која функционише у традицијској култури (тј. од чињенице да се неки његови сегменти семантичком оптерећеношћу разликују од других), те од дефиниције *места-знака* коју је понудила Мирјана Детелић, Ана Вукмановић формулише концепт *дрво-знак* („The tree-sign in oral lyrics: fragments of a mythopoetic picture of the world“, 25–37). Увођење оваквог концепта омогућено је ауторкиним запажањима о симболици, семантици и функцији дрвета у различитим (претежно лирским, неретко обредним) врстама песама, као и опажањима о вези дрвета са другим, семантички блиско кодираним, елементима слике света (планина, вода, пут и сл.). Сходно овим претпоставкама, дрво може бити оличење микрокосмоса (из визуре песничког текста сагледано – његова метонимијска замена), осе света (*axis mundi*), али и означитељ границе између оностраног и ононостраног, сакралног и профаног, центра и периферије. Анализом конкретних примера ауторка показује могућност преплитања фитоморфних и зооморфних представа и сагледава формирање симболичке слике космоса кроз слику дрвета (трочлана вертикална структура која спаја небо, земљу и подземни свет). Посебна пажња посвећена је мотиву сађења и обележавања дрвета, који, осматрен у контексту варијаната обредних (лазаричких) песама, бива сагледан и као рефлекс заборављених предсвадбених ритуала.

Симболика биља у украјинским и јужнословенским (српским, бугарским и македонским) тужбалицама размотрена је из компаратив-

не перспективе у раду Оксане Микитенко („Растительная символика в украинских и южнославянских похоронных плачах: к этнопоетике фольклорного текста“, 39–54). Указујући на сродност представа које су карактеристичне за фолклорну слику света, ауторка наглашава стабилност основа на којима ове почивају, при чему се жанровске универзалије даље обликују према карактеристикама конкретне етнопоетске традиције. Усмеравајући се на тужбалице везане за смрт младих, као централне симболе биљног кода издваја ружу, бор, јавор итд. Продуктивни творбени модели саздани су на представи о изоморфности човека и дрвета, те на метафори увелог цвета. Као доминантни принцип поетског обликовања текста издваја се паралелизам лексичко-семантичких и синтаксичких конструкција које укључују флоралну симболику.

Истраживање Зоје Карановић, чији су резултати представљени у студији „Љубавне чини биљем у српској народној поезији, рефлекс магије“ (57–76), засновано је на широком корпусу који чини грађа beleжена у распону од четири века. Констатујући да мотиви везани за магију биљем у фолклорним текстовима нису особито фреквентни, ауторка, са друге стране, указује на њихову стабилност на плану семантике, функције и језичког обликовања. Испитује се транспоновање магијских радњи (омађијавање, лечење, ношење зла – болести) и реалија (некада тек имплицитно присутних) које се односе на магијску праксу (терминологија везана за магијске радње и њихове познаваоце, описи магијских радњи, старије жене као поседници тајног знања, преношење знања према матрилинеарном принципу, начини припреме биља које се користи у магијске сврхе, стављање биља у храну и/или пиће) у текстове лирских и, нешто ређе, епских песама. Доминација мотива у лирским врстама објашњава се суштинском везаношћу лирике за архаичне представе, те везом са ритуалним и магијским. Указујући на обредни контекст текстова (у изворима назначен, или на основу резултата анализе претпостављен), ауторка наглашава везаност мотива магије биљем за различите видове иницијације. Драгоцена запажања односе се на увођење реалија у песнички језик, будући да је показано на који се начин магијска пракса рефлектује у језику фолклора, творећи формулативне структуре.

Наредна тематска целина зборника доноси студије посвећене улози биља у магијском лечењу и обредно-обичајној пракси, настале на пресеку етнолингвистике, етноботанике и етнологије. Истовремено, овде окупљени радови нуде преглед улоге флоре у појединим словенским традицијама. Тако се Татјана Володина („Растения в магической медицине и заговорах белорусов“, 77–86) окреће сумирању знања о биљкама у белоруској традиционалној медицини и издваја неколико модела везивања фитонима и болести: подударност у именовању,

фитоним одговара начину језичког означавања оболелог органа, те фитоним који се везује за део процеса лечења и жељене резултате. Показујући како називи биљака, имена и представе болести, магијске радње и етиолошка предања формирају комплексне системе, Володина се фокусира на разматрање улоге аналошког мишљења у везивању конкретних биљака за поједина оболења на примеру концептуализације болести, начина лечења и вербалног текста бајања у вези са кожним болестима (ницање, раст, ширење) и крволиптањем. На тај се начин показује како су профилактичке праксе везане за реална биолошка својства биља, али и симболичке представе о њему. Додатну димензију изложеној систематизацији пружају подаци о паралелама које у вези са појединим облицима магијског лечења и са њим везаним елементима света флоре функционишу у другим, несловенским културама, што ауторку води ка претпоставци о индоевропским коренима поменутих пракси и представа.

Софија Ходорович Кнаб представља и анализира грађу везану за коришћење биља у традицијској култури Пољака, усмеравајући се на његову улогу у календарској обредности („Преглед историје коришћења биља у традицији, обичајима, и народној медицини Пољака“, 87–96). Описују се обредне радње с врбовим границима које се изводе на Врбицу (Niedziela Wierzbowa), брање биља и плетење венаца о летњем Светом Јовану, магијске радње с биљем на Свето причешће. Посебно место у календару припада празнику Велика Госпојина (*Matka Boska Zielna – Богородица од биља*), када се брало разно лековито биље, чији се списак и опис намене доносе у тексту.

Истраживање Валерије Колосове, спроведено на обимној грађи из различитих словенских култура, окренуто је анализи фитонима насталих од зоонима, посебно „медвеђих“ трава („Медвежди‘ траве в славјанској народној ботаници“, 97–110). Настојећи да проникне у логику именовања биљака, ауторка уочава неколико модела, поткрепљујући налазе бројним примерима из етнографске, фолклористичке, лексикографске литературе. Биљке „медвеђа“ имена добијају због (високог, крупног) раста или облика (који некада подсећа на делове животињског тела). Мотивацију за именовање могу представљати и облик и (најчешће тамна) боја цветова или плодова, токсичност (када други део фитонима одговара имену култивисане биљке, нпр. *медвеђа крушчица* и сл.), дивље место раста, али и фолклорни мотиви и веровања. Особене случајеве представљају калкови латинских назива. Сумирајући резултате истраживања, Колосова примећује да су „медвеђе“ биљке у западнословенским дијалектима (где велики број назива представља калкове са немачког или латинског) заступљене у знатно мањој мери него у источно- и јужнословенским. Номинација у

вези са местом је, како се закључује, примарна основа териоморфног кода словенске етноботанике.

Самосвојну целину зборника чине студије које укључују и перспективу историје културе. Низ отвара текст окренут истраживању симболике леске, који потписује Бојан Јовановић („Леска у свету природе и културе“, 111–116). Након сумарног прегледа функције, симболике и видова употребе ове биљке у ритуалној и магијској пракси, разматра се могућа веза са демонским бићем – *лесником*. Централни део рада посвећен је обичају шибања ђака лесковим прутом суботом (о ком сведочанство оставља већ В. С. Караџић). Полемишући са тезом В. Чајкановића који сматра да је овај ритуал везан за „утеривање памети“, будући да се ради о „дрвету мудрости“ чија се својства, како сматра Чајкановић, пренесе на оне који бивају ишибани, Јовановић указује на социјалну функцију овакве праксе. Реч је, према његовом мишљењу, о симболичком прихватању репресивног принципа као важног елемента културне реалности. Из ове перспективе посматрано, леска је симбол кажњавања, а шибање вид иницијације.

Истраживање Маје Калезић („Да ли је каћун лек или отров“, 117–128), настало у споју етимологије и етноботанике, представља трагање за одговором на питање да ли је каћун лек или отров. Ауторка читаоца на путовање кроз језичку грађу води оним путем којим се и сама у истраживању кретала, суочавајући се са низом проблема и питања на које је тешко дати једнозначне и до краја прецизне одговоре, указујући на извесност појаве хомонимијске полисемије у вези са фитонимом-хиперонимом *каћун*. Језичка слика одређеног биоентитета, како се показује, формира се на пресеку његових флористичких обележја, био-еколошких својстава, употребне вредности, симболике. Тако се језик још једном показује као тезаурус заборављених значења.

Обимна, разноврсна и разнородна грађа (која обухвата фолклористичке, етнографске и историјске изворе), коју Мирјана Стефановић укључује у истраживање везано за дуд, омогућила је вишеслојност у сагледавању места и улоге овог дрвета у различитим слојевима културе у дијахронијској перспективи („Дуд у српској култури“, 129–140). Полазећи од разматрања фреквентности појаве дуда у фолклору, ауторка указује на његову релативно ретку појаву у песмама, али и на особито место у предањима, посебно културноисторијским, којима се конкретна стабла везују за битне моменте и централне фигуре националне историје (Карађорђево дуд, шам-дуд у порти Пећке патријаршије и сл.). Разматрање извора везаних за традицијску културу указује на могућност да дуд буде негативно конотиран, али исто тако може имати и позитивна значења у магијској пракси, посебно оној која се везује за иницијацијске ритуале. Бивајући станиште вила и вештица, дуд на-

ново показује везаност за онострано. Кроз укрштање фолклористичког читања извора и културно-историјског приступа, ауторка показује комплексну представу о овој биљци амбивалентне симболике.

Одговор на питање које су прототипичне биљке у српској култури Гордана Штасни даје ослањајући се на резултате анкете која је обухватила 72 испитаника различитих генерација, степена образовања, места рођења и пребивалишта („Prototypical plants in Serbian culture“, 141–152). Под прототипом се у овој студији подразумева најрепрезентативнији члан своје категорије, сложене структуре коју чине прототип и његови добри и лоши представници. Као доминантне издвојиле су се житарице (посебно пшеница), шљива, ливадске лековите биљке, шумско дрвеће, ружа. На тај начин показана је основа механизма према ком представници одређене културе конкретне елементе маркирају као прототипичне, а који се заснива на личном искуству и субјективној оцени, естетским и аксиолошким критеријумима, али и традицији (веровањима, симболици и сл.).

Полазећи од помена артичоке у делима античких аутора, Радивој Радић долази и до византијских извора, те се усмерава на један писани спомених из десетог века, из раздобља тзв. Македонске ренесансе („Како узгајати артичоку (из византијске пољопривредне енциклопедије X века)“, 153–160). Реч је о спису *Геопоника*, насталом, како се сматра, између 944. и 959. године, посвећеном Константину VII Порфирогениту. Реч је о тада врло популарној енциклопедији која је објединила знања везана за процесе пољопривредне производње у Византијском царству. Место је у овом спису нашла и артичока, па су читаоци могли да се обавесте о начину и времену сађења, методама које обезбеђују укусне плодове, видовима заштите од штеточина и сл.

О распрострањености проса у средњовековној Србији говори студија Снежане Божанић „О гајењу проса у Србији XIV–XV века“ (161–176). Ауторка указује на чињеницу да је реч о најстаријој гајеној житарици, о чему сведочи бројност и разноликост улога у обредима и магијској пракси. Информативан је преглед помињања проса у списима античких аутора (Квин Хорације Флак, Марко Теренције Варон, Херодот, Плиније Старији, Полибије), а посебно су значајна сведочанства о гајењу проса код Словена из византијских извора. Слика о гајењу ове житарице (сетви, жетви, вршидби и употреби у исхрани) на Балкану у средњем веку формира се кроз анализу података из архива у Дубровнику и Котору, манастирских даровница, турских дефтера.

Културноисторијску перспективу укључују и истраживања рукописних зборника везаних за биље. Александра Иполитова разматра руске рукописне народне травнике из 17. века, фокусирајући се на функцију и значење бројева („Числа в русских рукописных травниках

XVII века“, 177–182). Укрштајући усмена знања и „учену“ традицију, ови се списи одликују релативно унифицираном структуром: описи растиња укључују назив, време и место раста, карактеристике делова биљке (цвет, корен, плод и сл.), време и евентуалне ритуалне праксе везане за брање и примену. Бројеви се користе за нумерацију сегмената списка, у опису фитонима (посебно спољног изгледа биљке), обредних радњи, назнакама о употребним вредностима.

Карактеристике медицинске праксе на Балканском полуострву под османском влашћу осветљава прилог „Рудничка лекаруша“ (183–198) Недељка Радосављевића. Ова је пракса била хибридна, будући да су медицинска знања била ослоњена на више различитих традиција: народну медицину, средњовековну словенску медицинску баштину и османску традицију. Особиту вредност и значај прилогу даје представљање до сада непознатог списка – *Рудничке лекаруше*, настале 1841. године. Описујући рукопис, аутор указује и на његову важност као културно-историјског споменика, будући да су у спис, осим медицинских знања и моралних поука, уткане и мисли о отаџбини (а реч је о Кнежевини Србији), те и позивање на верност владару (кнезу Михаилу Обреновићу). Биље је, разуме се, везано за медицински део лекаруше и појављује се у појединим рецептима, при чему широк спектар фитонима указује на утицај других рукописа (из медитеранског басена, на пример), те и на везу са ондашњим европским медицинским праксама. Упутства за справљање лекова за људе и животиње, као и оних чије би дејство требало да буде превентивно, посредно откривају различите аспекте приватног живота у Србији 19. века (карактеристике агрокултуре и сточарства, најчешће инфективне болести и др.).

Малу тематску целину образују студије засноване на анализи савремене теренске грађе, будући да осим биља у фокус уводе и проблеме методологије теренских истраживања из домена етноботанике и етномикологије. На основу грађе коју чине сегменти разговора са пет саговорника (који се сакупљањем лековитог биља не баве професионално), вођених 2015. и 2016. године у насељима у околини Књажевца, Светлана Ћирковић је у студији „Лековито биље као елемент традицијске културе у околини Књажевца“ (199–210) сачинила инвентар лековитог биља који се може одредити као „спонтан“, имајући на уму да саговорници нису били унапред припремљени за разговор на ову тему. Анализирајући разлике између података које нуде аудио и видео записи теренских разговора, ауторка примећује да се из аудио-снимка добијају, пре свега, подаци везани за боју биљке или њеног дела, док видео-записи нуде сложенију слику, чувајући и информацију о гестовима као важном виду невербалне комуникације. Гестови укључују показивање биљке, покрете рукама и шакама којима се описује величи-

на биљке и/или њен облик. Централна питања која искрсавају у овом раду везана су, са једне стране, за проблеме методологије (адекватан начин транскрипције видео-записа), а са друге, за могућност формирања инвентара гестова, аналогно инвентару биља.

Прилог „Увод у етномиколошка истраживања Запања и Тимока“ (211–226) Биљане Сикимић отвара осврт на употребу печурака у руралним и урбаним заједницама Србије у актуелном тренутку, уз указивање на улогу медија, утицај специфичних начина исхране, ресторана који у понуди имају специјалитете различитих националних кухиња – глобализације уопште, на увођење егзотичних врста у свакодневно кулинарство у Србији. Следи аналитички преглед етнографске литературе о употреби печурака у Србији, те дефинисање основних појмова и предмета истраживања етномикологије као релативно младе гране која се развија у оквиру хуманистичких наука. У централном сегменту рада разматра се теренска грађа из Тимока и Запања (из 2016. године), везана за знања „обичних“ људи о врстама, начину сакупљања, употреби и јестивости / токсичности појединих врста. Осим транскрипција илустрованог етномиколошког речника, студија нуди и антрополошки усмерен поглед на савремено стање традиционалних етномиколошких знања, те се из ове визуре указује на њихову трансформацију и редукцију (у складу са истим процесима кроз које пролази традиционална култура у целини), као и на присуство еколошке и свести о демографским променама као топосима у теренским разговорима у руралним срединама.

Сличним је темама окренут и прилог Наталије Ханенко-Фризен („Ukrainian foraging in Western Canada: Practices in ethnobotany of East Central Saskatchewan“, 227–243), фокусиран на анализу промена у традиционалним етноботаничким и етномиколошким знањима украјинских емиграната у западној Канади. За разлику од релативне бројности истраживања везаних за традиционалну медицину (укључујући и биље које се у медицинској пракси користи(ло)), улога печурака у култури ове заједнице није била предмет подробнијег научног разматрања, те прилог (конципиран као студија случаја) представља пионирски подухват у овој области. На основу интервјуа са шест саговорника, ауторка сумира знања о сакупљању, обради, чувању и употреби печурака у медицинске и кулинарске сврхе. Посебна пажња посвећена је разматрању актуелног стања ове традиционалне праксе: знања нестају услед урбанизације, прихватања официјелног система медицинске заштите, губитка интересовања за традиционалну медицину уопште. Са друге стране, последњих се година опажа наглашена тенденција коришћења печурака као симбола културе Украјинаца у Канди, те оне постају важан елемент стратегија културне репрезентације.

Централни део зборника окончава истраживање улоге и симболике биља и животињског света у делима Ива Андрића Саше Кнежевића (245–254). Још једном је указано на важност фолклора и традицијске културе уопште за разумевање специфичности и слојевитости Андрићевог писма, у ком, међутим, фолклорне представе бивају и битно трансформисане, стваралачки преобликоване и семантички прекодиране. Кнежевић се посебно усмерава на улогу биља у опису пејзажа, показујући на који начин ови елементи функционишу у формирању наглашене дисхармоничности Андрићевог света.

Зборник затварају два прилога у којима је донет избор из грађе. Зоја Карановић начинила је богату збирку извода из етнографских извора (из 19. и 20. века) који се односе на употребу биља у љубавној магији: бајања да момак заволи девојку или девојка момка, љубавна бајања везана за одређене дане лунарног, соларног и хришћанског календара. Прилог допуњава азбучник врста биљака које су се користиле у љубавној магији. Грађу добијену приликом теренских истраживања Запања (2016. године) систематизовала је Данијела Поповић. Транскрипти разговора организовани су око следећих тема: лечење биљем, биље у обредима животног и годишњег циклуса, обрада биља и биље у исхрани.

Четири тематска зборника, настала као део широке и комплексне уредничке замисли Зоје Карановић, профилишу се у самосвојну кохерентну целину, представљајући озбиљан допринос досадашњим научним сазнањима из домена етноботанике, и респектабилан опус, незаобилазан за свако будуће проучавање из ове области.

др Смиљана Ђорђевић Белић
Институт за књижевност и уметност, Београд
Е-пошта: smiljana78@yahoo.com

Примљено: 28. 2. 2018.
Прихваћено: 28. 4. 2018.

Приказ

Морфологија српских народних песама

Сања Радиновић, *Морфологија српских народних песама 1*. Београд: Нема Кхеуа Неуе, 2017, 175 стр.

Ако сте имали прилику да дуже пратите рад(ове) др Сање Радиновић (а аутор овог приказа имао је ту част и задовољство да са њом сарађује још од заједничких средњошколских дана у београдском „Мокрањцу“), лако сте могли да учите неколико суштинских одлика: изузетну посвећеност решавању проблема који се обрађује, готово опсесивну студиозност и, најзад, до у танчине прецизну „егзекуцију“ задатка. Неко би можда рекао да се све ово може ставити под једну капу – акрибију, међутим, ова реч није и довољна да се на прави начин опише нешто својствено овој ауторки, везано за читав процес рада, оно што се осећа чак и из површног читања њених текстова.

Све ово се показује, можда и више него обично, у књизи која је пред нама – *Морфологија српских народних песама 1*. Она, наине, почива на три стуба – личном истраживању, педагошком искуству и изванредно изабраној и схваћеној литератури. Занимљиво је да већ у самом предговору ауторка на неки начин издваја ове елементе, говорећи и о проблемима наставе етномузикологије на Факултету музичке уметности у Београду, при чему констатује да се о морфологији народних песама говори, али не у довољној мери. На тај начин се читалац уводи не само у свет формалних одлика народне поезије, већ и у процес промишљања о једној изузетно важној теми.

Др Радиновић већ неколико година са студентима друге године Одсека за етномузикологију ФМУ обрађује тематику обликовања народне песме. Консултујући и упознавши веома обимну литературу, ауторка је увидела недостатак опсежније синтетичке студије која би на систематичан начин представила постојеће погледе на проблеме обликовања, али и дала сопствено виђење везе између стиха и напева. У српској науци одавно постоје обимне студије филолошке оријентације везане за проблеме метричке организације текста, али у домену етномузикологије слика је сасвим другачија. Краћа разматрања

одређених аспеката обликовања, па и морфологије, постоје (посебно у студијама Д. Големовића), а промишљања о овим проблемима одликују и неке од пратећих текстова већих збирки традиционалне музике (М. Васиљевић, Д. Девећ, Љ. Миљковић и др.). Ипак, специјализоване студије посвећене морфологији у етномузиколошкој литератури нема. Чак и летимичан полед на 137 изабраних библиографских јединица открива извесну подвојеност у посматрању проблема – са једне су стране версолошки погледи науке о књижевности, а са друге, етномузиколошке студије, којима само обликовање није и једино поље интересовања. Овом књигом ауторка покушава да премости тај јаз.

На 149 страна основног текста студије етномузикологија се показује у свом савременом лицу: наука о музици у садејству са науком о књижевности (и другим наукама) даје јединствен резултат. Ослобођена контекстуалних стега и разматрања музике као стриктно везане за оквире друштвених процеса, др Сања Радиновић покушава да посматра музику у њеном „чистом“ облику, као оно што се учи на првим часовима етномузикологије, а то је јединство текста и напева. „Базична“ етномузикологија (коју некада тако често избегавамо, или је чак минимизујемо) управо на овај начин добија потврду значаја и могућности да одговори на захтеве интердисциплинарности (коју тако често призивамо). Интердисциплинарност ове књиге се огледа, чини се, пре свега у сталном позивању на версолошке налазе, али и на другачија етномузиколошка размишљања и поставке домаћих и страних аутора.

Књига има пет поглавља („У приступу теми“, „Стих-ритам-метар“, „Системи версификације“, „Структуралне одлике српских народних стихова“ и „Строфика српских народних песама“), од којих би се три прва могла, на изванредан начин, одредити као уводна, јер говоре о намерама ауторке и пружају одличан преглед постојећих система версификације. Но, оно право „укрштање“ етномузикологије и версологије остварује се посебно у два завршна (и најобимнија) поглавља. Вишегодишње истраживачко искуство др Радиновић у области морфолошке анализе српских народних песама овде долази до пуног изражаја. Свака издвојена категорија пропраћена је одлично изабраним примерима, графички изврсно приказаним, што олакшава праћење текста, али и даје једну, не тако често виђену, дозу занимљивости, инволвирајући и читаоца у истраживачки процес. Нарочито се издваја последње поглавље, посвећено строфици српских народних песама, будући да је реч о примерима који су, како и ауторка каже, далеко ређи него астрофични (стихични). Можда се разлог овоме може наћи и у чињеници да се овакви примери много чешће налазе у песмама градске или семируралне традиције, које дуго нису биле (бар у већој мери) предмет етномузиколошких интересовања у српској науци. Простор који је у монографији

посвећен оваквим формама указује на изузетну занимљивост и шареноликост строфичних песама, отварајући пут будућим истраживањима.

Књига *Морфологија српских народних песама 1* „прва је у замишљеној серији дидактичких етномузиколошких публикација“, како на почетку ауторка скромно каже, а завршава се пасусом о кумулативној строфи у светлу европских и балканских традиција. Истраживачки процес, поменут на почетку овог малог приказа, очигледно се тако и одвијао – ауторка је од примарне идеје да начини књигу која би помогла у настави дошла до сјајне компаративне студије о једном од најважнијих проблема традиционалне музике, обликовању народних песама. Отуда ће ова монографија свакако бити обавезна лектира за боље разумевање нераскидиве везе стих – напев. Не само данас, већ и у даљој будућности. И не само код нас.

доц. др Младен Марковић
Факултет музичке уметности, Београд
Е-пошта: mladenmarkovich@gmail.com

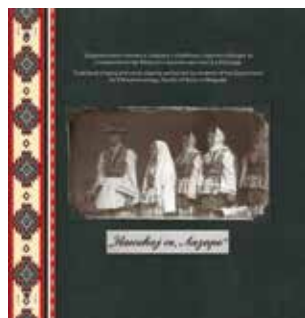
Примљено: 11. 12. 2017.
Прихваћено: 21. 1. 2018.

Приказ

„Накићај се, Лазаре“

Накићај се, Лазаре. Традиционално певање и свирање у извођењу студента Катедре за етномузикологију Факултета музичке уметности у Београду. Прир. Сања Ранковић. Ур. Димитрије Големовић. Београд: Факултет музичке уметности, 2017.

Пракса извођења традиционалне народне музике на музичкој сцени Србије интензивирана је деведесетих година прошлог века. Жеља за ревитализацијом и очувањем најпре вокалног, а потом и инструменталног музичкофолклорног наслеђа, подстакла је етномузикологе да снимке начињене на терену широм Србије, али и у земљама региона, употребе, осим у научне сврхе, и као јединствен материјал за учење певања и свирања у неотрадиционалном маниру¹, то јест, по моделу сеоске традицијске праксе у прошлости, и то без икаквих намерних интервенција у смислу стилизације или аранжмана. Овакав начин интерпретације народних песама промовисан је пре свега активношћу женске певачке групе „Моба“, формиране 1993. године, чији је рад био и до данас остао ванинституционална активност. Прво институционализовање рада на извођењу (српске) сеоске традиционалне музике остварено је у приближно исто време, ангажовањем др Сање Ранковић као вокалног педагога у Националном ансамблу „Коло“, а настављено 1995. године оснивањем Етномузиколошког одсека, касније Одсека за српско традиционално певање и свирање у музичкој школи „Мокрањац“ у Београду, са професорком Ранковић на челу. Тиме је учињен први корак ка увођењу знања из области музичког фолклора² у систем формалног основног и средњег музичког образовања у

¹ Термин *неотрадиционално* користимо према: Mirjana Zakić i Iva Nenić, „World music u Srbiji: eluzivnost, razvoj, potencijali“. *Etnoumlje* 19–22 (2012): 166–171.

² Детаљније о овоме вид. у: Sanja Ranković, „The Role of Formal Musical Education in the Process of Professionalisation of Rural Traditional Singing in Serbia“. *Music and Dance in Southeastern Europe: New Scopes of Research and Action*. Eds. L. Mellish, N. Green, M. Zakić. Belgrade: ICTM Study Group on Music and Dance in Southeastern Europe. Faculty of Music, 2016, 180–181.

Србији.³ „Канонизација“ наставе традиционалног певања је настављена увођењем практичног изучавања певања, свирања и плесања на Катедри за етномузикологију Факултета музичке уметности Универзитета уметности у Београду 1998. године, најпре факултативно, потом као изборног предмета, да би 2011. године предмет Традиционално народно певање и свирање постао обавезан за све студенте етномузикологије.⁴ Предавач је и у овој установи од почетка била др Сања Ранковић, а управо се ове, 2018. године навршавају две деценије њеног посвећеног рада са београдским студентима, јубилеј вредан поштовања и искрених честитки.

Захваљујући двадесетогодишњем континуираном школовању не само етномузиколога истраживача, већ и извођача, Катедра је, на иницијативу проф. др Мирјане Закић (тада продекана за наставу на ФМУ), изнедрила и своју прву звучну публикацију на којој нумере изводе студенти. Издање *Накићај се, Лазаре* састоји се од компакт диска са 26 музичких нумера и пропратне двојезичне књижице на српском и енглеском. Уредник издања је проф. др Димитрије Големовић, док је студенте-извођаче за снимање припремила проф. др Ранковић. Диск представља малу антологију сеоске вокалне, инструменталне и (малим делом) вокално-инструменталне традиције Србије и околних предела које настајују Срби.⁵ Издање је осмишљено тако да донесе преглед репрезентативних примера традиционалне музичке народне праксе Србије, али и српског живља из Македоније и Мађарске, као и из Босне и Херцеговине и Хрватске, делом досељеног на подручје Војводине. На диску су представљени одабрани примери различитих фолклорних жанрова и стилских карактеристика, редоследом који остварује и динамику стилских сличности и контраста, и логику нарастања драматичности музичког израза.⁶ Интер-

³ Оснивач Етномузиколошког одсека у Музичкој школи „Мокрањац“ у Београду је управо др Сања Ранковић, која је и први званични професор традиционалног народног певања у Србији, са искуством рада у групи „Моба“ и у ансамблу „Коло“. Овај одсек је постао узор за многе друге, формиране касније у више места у Србији. Осим тога, публиковање првог уџбеника за традиционално певање у историји музичке педагогије у Србији, чија је ауторка др Ранковић, значајно је допринело развоју методологије учења традиционалних народних песама.

⁴ На тај начин је Катедра створила услове за практичан рад на традиционалној музици, и тиме се придружила низу иностраних универзитетских центара на којима је ова пракса већ уобичајена; в. прилоге у: *Performing Ethnomusicology*. Ed. Ted Solis. Los Angeles: University of California Press, 2004.

⁵ Иако се на Катедри изучавају и практично изводе песме градске провенијенције, оне нису заступљене на овом издању.

⁶ Оваква концепција следи праксу која је постала уобичајена захваљујући раније публикованим звучним издањима неотрадиционалних група попут „Мобе“, као и издањима Одсека за традиционално певање МШ „Мокрањац“.

претатори су садашњи и бивши студенти Катедре за етномузикологију: инструменталне примере извели су Борисав Миљковић и Еди Тајм, док су извођачи вокалних Ана Живчић, Александра Тодоровић, Маја Стојановић, Маја Радивојевић, Бојана Кнежевић, Милица Грачанац, Слађана Савић, Марина Богдановић, Јована Бараћ, Василија Ђуровић и Анисија Мирковић.⁷ За снимање и продукцију звука био је задужен мр Ђорђе Петровић, а за превод на енглески језик др Дуња Њаради. Леп графички дизајн заслуга је Звонимира Љуботине и Игора Тадића.⁸

Пропратна књижица садржи две краће студије др Ранковић. Прва, „Традиционално певање и свирање на Катедри за етномузикологију“, доноси краћи преглед историјата развоја практичног изучавања певања, свирања и плесања на Катедри, а друга, „Традиционално певање и свирање на издању ‘Накићај се, Лазаре’“, представља општи стручни преглед представљеног материјала према критеријумима географске припадности и музичких карактеристика, са посебним фокусом на специфичностима појединих музичких дијалеката. На крају је дат списак свих примера уз назначено трајање.

Свака од нумера и посебно је пропраћена информативним текстом који даје драгоцен увид у основне музичке карактеристике конкретног вокалног/инструменталног примера, податке о географском пореклу, извору из ког је нумера преузета и, најзад, имена извођача. Примери су груписани према припадности одређеним музичким дијалектима следећим редоследом: са Косова и Метохије (1–3), из Скопске Црне Горе (Македонија, 4), из југоисточне, источне, југозападне и централне Србије (5–17), јужне Мађарске (18), Војводине (19–21) и Славоније (22), а последњих неколико примера је са Кордуна (Хрватска, 23) и из Босанске Крајине (Босна и Херцеговина, 24–26), следствено поменутом концепту заснованом на општем музичком карактеру и изразу.

Вокална традиционална народна пракса представљена је кроз једногласне и вишегласне примере старијег и новијег сеоског слоја, као и пример који садржи комбинацију елемената оба слоја певачке традиције. Неке од песама припадају годишњем и животном обичајном циклусу: лазаричка (1), ђурђевданска (7), божићна (23), свадбене (2, 13,

⁷ Многи од ових младих људи остварили су континуитет рада на практичном приступу народним песмама и свирци, најпре на нивоу средњошколског образовања у различитим музичким школама у Србији које поседују одсеке на којима се изучава традиционална народна музика, а затим и као студенти на Катедри за етномузикологију. Податак је значајан када је реч о специфичним извођачким квалитетима показаним на овом издању.

⁸ На насловној фотографији је реконструкција поворке лазарица из Средачке жупе, начињена на концерту „Сведочанства са Косова и Метохије“ националног ансамбла „Коло“, који је такође припремила др Ранковић.

22, 24). Заступљено је солистичко и групно певање, које је присутно у једногласним и двогласним примерима. Уврштене су и песме које се изводе антифоно (смењивањем двеју група певача), каква је и лазаричка песма *Накићај се, Лазаре* (1), по којој албум носи име. Једна од солистичких нумера, *Oltule, olteculе / Реко, речице* (10), потиче из традиције влашке етничке заједнице са територије североисточне Србије, те је и отпевана на влашком језику. Припада жанру *дојни* који је карактеристичан и за музичку традицију суседне Румуније.

Новија и старија вишегласна пракса представљена на диску обухвата двогласне и (ретке) трогласне примере, од којих су неки одавно престали да буду део живе извођачке праксе.⁹ Певање старијег слоја представљају примери бордунске и хетерофоне фактуре, са евидентним фокусом на бордунску, из различитих делова Србије, и по једним примером из Македоније и Босне и Херцеговине (хетерофоно бордунско певање на овом издању изостаје). Посебно је атрактиван пример старе традиције са Кордуна *Ој, Божићу, ал' идеш полако* (24), специфичан по повременој појави умањених терци у паралелном кретању, као и по перманентном повишавању интонације током интерпретације. Примери новије вокалне праксе *на бас* представљају неколико различитих стилова. Тако песма из североисточне Србије *Шта се (ј)оно тамо доле засија?* (8) подразумева слабу покретљивост пратеће деонице и изразито светлу боју гласа приликом певања, док певање *на бас* из северних делова Србије и са ширег простора југа Панонске низије који настајују Јужни Словени (Славонија, Барања), илустровано песмом *Да је вишња к'о трешња* (18), карактерише доследнији терцни паралелизам, појава трогласа у каденци, као и извођење слабијим интензитетом и „облијим“ тоном, сличним хорском певању.

Када је реч о инструменталној традиционалној пракси, евидентно је да је рад на Катедри фокусиран на инструменте из породице аерофоних. Акумулирано искуство стечено дугогодишњим стручним бављењем овом врстом инструмената, који су, између осталих, посебно окупирали пажњу проф. др Мирјане Закић, учинило је да студенти одлично овладају вештином свирања на њима. За то су нарочито важни били стручни савети за практично музицирање које је професорка пружала будућим младим етномузиколозима. На диску су заступљени

⁹ То се првенствено односи на старију сеоску праксу, нарочито обредну, која се данас углавном може чути једино на манифестацијама посвећеним народном стваралаштву, док је готово у потпуности нестао основни контекст у којем се некада изводила. Тако је изгубљена и њена примарна функција, а она је данас углавном у служби репрезентације онога што се некада могло чути на селу. Насупрот томе, новија сеоска пракса у актуелном тренутку има своју аутономију и представља основни начин комуникације сеоских певача из различитих географских области кроз песму.

инструменти разноврсних својстава и могућности: дудук, окарина, свираља, кавал и гајде. Репертоар на диску чине народна кола у дистрибутивном ритму (5б, 9, 11, 12, 14, 17, 19, 21), али и две импровизације у *rubato* систему (3, 5а). Свирка на свираљи и дудуку изведена је тзв. гутуралном техником (са додатим специфичним гласом из грла – 11, 17). Два типа гајди, јужноморавско-македонске (двогласне) и панонске (трогласне), доносе различите стилове свирања из географски удаљених крајева Србије (5, 19). Будући да се гајде на територији Србије данас ретко могу срести у живој пракси, значај укључивања музицирања на овом инструменту посебно је велики. Тиме је јасно показано да је умеће свирања на гајдама пренето на младе генерације, чиме је, макар у извесној мери, заустављено изумирање ове традиционалне праксе.

Од инструмената других група на диску су присутне само даире, и то као пратња певању; реч је о јединој вокално-инструменталној нумери – *Бој, девојко, боја ти стајамо* (2). Овај пример изузетно је занимљив јер ударање у даире у спреси са певањем даје полиритмију: вокална и инструментална деоница су у различитим ритмичким системима.

На основу представљених примера може се закључити да је у преношењу знања о певању и свирању у различитим географским областима вођено рачуна о њиховим стилским карактеристикама. Ту се посебно издвајају они параметри које није могуће прецизно нотирати – особености извођења као што су тембр, интензитет, специфично обликовање вокала приликом певања. Посебно је занимљиво и присуство тзв. „квоцајућих“ тонова (термин Беле Бартока), који су на овом издању примењени са мером и увек у складу са стилским и естетским захтевима појединих песама. У песми *Мој драгане, покриј кућу циглом* (34) веома успешно је изведено и тзв. *гроктање* – специфичан начин потресања гласом једне од двеју солисткиња, по којем је овај жанр и добио име. У појединим примерима (нпр. 16) постигнута је и нетемперованост као једна од битних одлика сеоске народне праксе, нарочито оне која припада старијем слоју. Она се, међутим, и на овом издању показује као можда најзахтевнији параметар за певаче неотрадиционалног усмерења, као сразмерно тешко „ухватљиви“ саставни део специфичних локалних културних метајезика. Потребно је, с друге стране, истаћи драгоценост чињенице да у појединим песама сама тишина између мелостихова / мелострофа има своју специфичну „звучност“ (1, 6 и др.) коју, по правилу, извођачи младих генерација изузетно тешко разумеју и прихватају; њено присуство на овом издању резултат је квалитетног континуираног рада на интерпретирању традиционалних песама и завређује посебну похвалу.

Из традиционалне извођачке праксе преузети су и многи ванмузички елементи, који се, између осталог, огледају и у задржавању родне поделе: вокалне примере извеле су жене, а инструменталне мушкарци.

Такође, број певача у групним нумерама следи узор из традиционалне праксе, те су песме старијег слоја извеле по две или по три студенткиње, док је у новијем вокалном слоју број певача знатно већи. Они који су имали прилике да присуствују неком од живих наступа ове групе студентата могли су да уоче да се неретко води рачуна и о употреби традиционалних костима, али и о целокупном сценском (музичком) понашању, које подразумева и посебан начин груписања и међусобног повезивања певача, што доприноси да атмосфера нашег народног мелоса буде што боље представљена на сцени.

Како сазнајемо из пратеће књижице, изведени примери научени су на основу аудио и нотне грађе сакупљене од локалних носилаца сваког од представљених музичких стилова, што је битно допринело да се примери музичке традиције науче и представе на адекватан начин. Осим звучних и нотних записа данас признатих етномузиколога у Србији, изузетно је драгоцен допринос теренских снимака самих студентата. Поред високог степена техничке спремности и музикалности коју су показали на овом издању, ово је још један од показатеља стручности, озбиљног приступа раду и високе професионалности младих људи којима ће бављење етномузикологијом бити основна делатност.

Аудио издање *Накићај се, Лазаре* пружа шаролик увид у традиционалну народну праксу Србије, доминантно српског, али и влашког и муслиманског становништва. Оно носи и велики апликативни потенцијал, будући да је намењено и етномузиколозима, и заљубљеницима у музички фолклор који се овом делатношћу баве аматерски. Реч је о издању које је прави пример мале збирке добро изведених нумера традиционалне народне музике, нарочито оне која се данас готово не може чути у живој пракси, а то се посебно односи на песме старије традиције. Њихово извођење данас, посебно од стране младих и, у музичком смислу, професионалних људи на којима је и највећа одговорност за очување старог музичког репертоара, не завређује само пажњу стручне, већ и шире јавности, па и посебно признање. Осим тога, овај компакт диск сведочи и о континуитету предаје традиције, те представља веома важну карик у њеном ланцу, где искусни и посвећени етномузиколози стичу одговорну улогу медијатора, а примењена етномузикологија велики значај у очувању народног музичког блага.

др Јелена Јовановић
Музиколошки институт САНУ
Е-пошта: jelena333@gmail.com

МА Маја Радивојевић
Музиколошки институт САНУ
Е-пошта: maja.etno@gmail.com

Примљено: 5. 2. 2018.
Прихваћено: 12. 4. 2018.